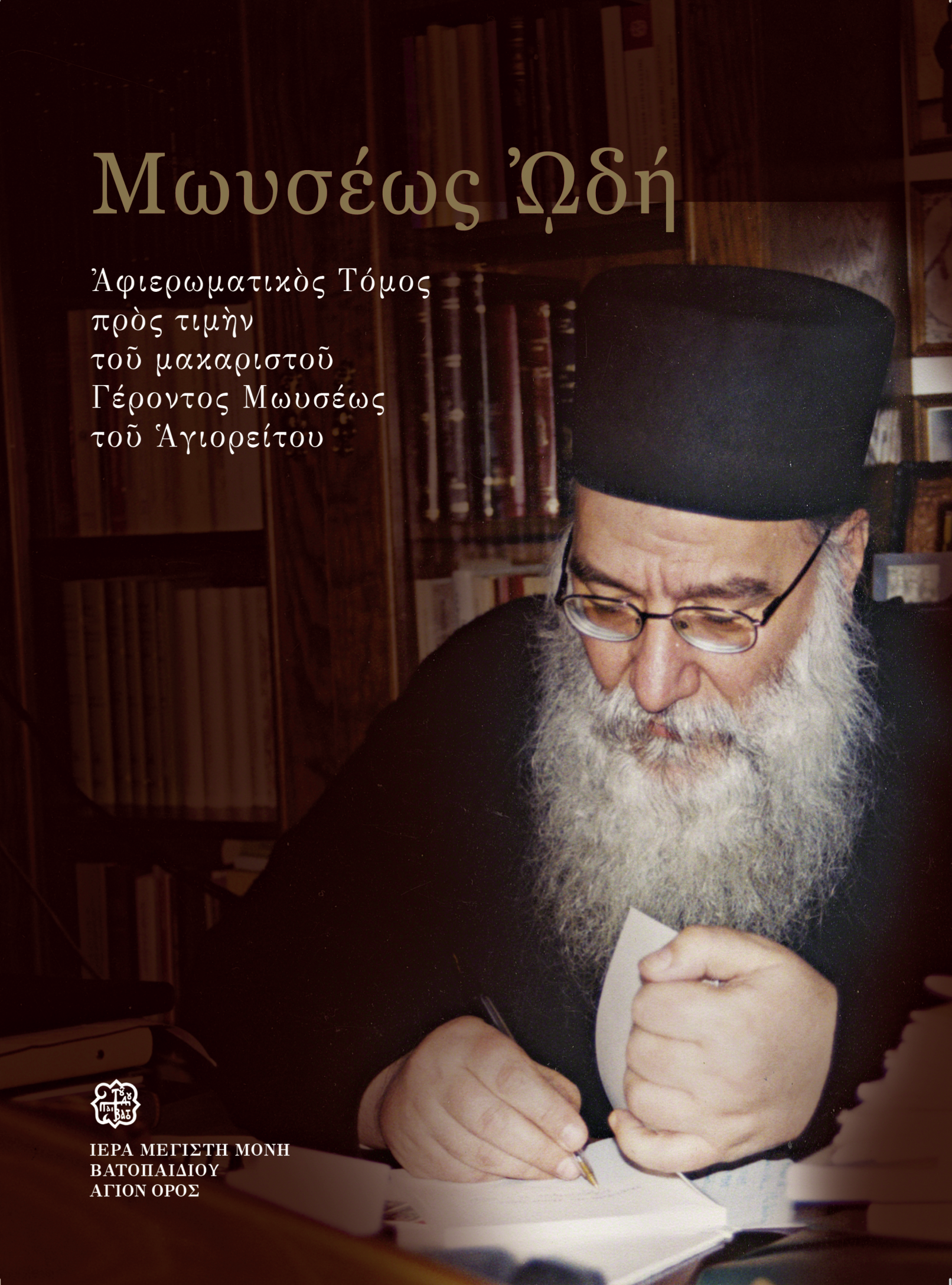

Μωυσέως Ὠδή

Ἀφιερωματικὸς Τόμος
πρὸς τιμὴν
τοῦ μακαριστοῦ
Γέροντος Μωυσέως
τοῦ Ἀγιορείτου

ΙΕΡΑ ΜΕΓΙΣΤΗ ΜΟΝΗ
ΒΑΤΟΠΑΙΔΙΟΥ
ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ

Η «ΦΥΛΑΚΗ» ΤΗΣ ΦΑΝΤΑΣΙΑΣ
ΣΧΟΛΙΟ ΣΤΟ ΟΜΩΝΥΜΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΟΥ
ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΟΥ

Ἀθανασίου Β. Γλάρου

Ἐπίκ. Καθηγητοῦ Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Ἡ ὀρθόδοξη ἀσκητικὴ γραμματεία εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀφηγηματικὴ¹. Στὰ Γεροντικά, οἱ ἀκρότητες τοῦ ἀναχωρητικοῦ βίου ἐξηγοῦνται μόνον ὑπὸ τὴν προοπτικὴ τῆς θεώσεως καὶ ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς ἐπενέργειας τῆς Θείας Χάριτος². Κατὰ τὸν Μάξιμο τὸν Ὁμολογητὴ, ἡ «θέωσις» εἶναι μυστήριον σωτηρίας, ὑπέρολογη καὶ ὑπερβατικὴ ἐκδήλωση τῆς Θείας βουλήσεως καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ἀποδειχθεῖ ἢ νὰ ἀναλυθεῖ ἐντὸς τῶν πεπερασμένων ὁρίων τῆς ἀνθρώπινης λογικῆς· εἶναι ἡ χαρισματικὴ «υἰοθεσία» τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν Θεό, ἡ ὁποία προϋποθέτει τὴν ἐκούσια νέα γέννησή του μέσα στὴ Χάρη τοῦ Ἁγίου Πνεύματος³. Ἡ θεολογία τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ ἐστιάζει κατ' ἀντιδιαστολή: ἐνῶ ἡ διανοητικὴ σύλληψη τοῦ μυστηρίου τῆς θεώσεως εἶναι κάτι τὸ ἀνθρωπίνως ἀδύνατον, ἡ μέθεξις τοῦ Ἀκτίστου Φωτὸς παρέχει τὸν «φωτισμὸν τῆς γνώσεως». Ἡ ἀντίφαση εἶναι κατὰ τὸν Παλαμᾶ φαινομενικὴ. Ἡ λέξις «γνώση» χρησιμοποιεῖται μεταφορικᾶ, διότι ὁ φωτισμὸς ὑπερβαίνει τὴ γνωστικὴ λειτουργία τοῦ ἀνθρώπου, καθότι «τὸ νοητὸν φῶς τῷ ὑπερουρανίῳ νῶ ἐμφανῶς ἐγγίνεται, τουτέστι τῷ ὑπεραναβάντι ἑαυτόν». Ἡ ἐμπειρία τοῦ Ἀκτίστου Φωτὸς γεννᾷ τὴ γνώση, ἡ ὁποία συλλαμβάνεται νοητικᾶ ὡς παύση τῆς ἄγνοιας καὶ τῆς πεπλανημένης ἀντίληψης περὶ τοῦ ἀνέφικτου τῆς μεθέξεως τῶν Θείων ἐνεργειῶν. Ἡ ἐμπειρικὴ θεολογία βασιζέται στὴ μεταγνωστικὴ σύλληψη καὶ ρητὴ κατάφαση τῆς ἄρρητης καὶ ὑπὲρ νοῦν ἐμπειρίας τῆς θεώσεως ὡς ἐπιστροφῆς στὴ «μονοειδῆ» γνώση, τὴν μίαν καὶ μόνην ὄντως ἀλήθεια. Δὲν πρέπει ὁμως, κατὰ τὸν Παλαμᾶ, νὰ συγχέεται τὸ «νοητὸν

1. Βλ. ἐπὶ τοῦ θέματος: Ἀ. Σαραντουλάκου, *Τέχνη ἀφηγήσεως ἀσκητικῶν καὶ ψυχωφελῶν διηγήσεων. Ἡ ποιμαντικὴ, συμβουλευτικὴ καὶ παιδαγωγικὴ τους διάσταση*, Ἀθήνα 2008 (δ.δ.).

2. Πρβλ. Π. Πάσχου, *Ἅγιοι, οἱ φίλοι τοῦ Θεοῦ. Εἰσαγωγή στὴν Ἀγιολογία τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας*, [Ἰμναριολογικὰ κείμενα καὶ Μελέτες 2], ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 1997², σσ. 72-73.

3. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Περὶ διαφορῶν ἀποριῶν τῶν ἁγίων Διονυσίου καὶ Γρηγορίου πρὸς Θωμᾶν τὸν ἡγιασμένον*, PG 91,1345D: «Οὐ γὰρ ἦν δυνατὸν ἄλλως γίνεσθαι ἀποδειχθῆναι Θεοῦ καὶ Θεὸν κατὰ τὴν ἐκ χάριτος θέωσιν τὸν γενόμενον ἄνθρωπον, μὴ πρότερον κατὰ προαίρεσιν γεννηθέντα τῷ Πνεύματι, διὰ τὴν ἐνοῦσαν αὐτῷ φυσικῶς αὐτοκίνητον καὶ ἀδέσποτον δύναμιν». Βλ. καὶ Γ. Μαντζαρίδη, «Ἡ ἄκτιστος χάρις κατὰ τὸν Γρηγόριον Παλαμᾶν», *Παλαμικά*, ἐκδ. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1983, σσ. 33-37.

φῶς» μὲ τὴ γνώση ποὺ παρέχει⁴. Ἀκολουθώντας καὶ ἐπεκτείνοντας τὴν πιὸ πάνω παλαμική σκέψη, γίνεται ἀντιληπτὸ ὅτι δὲν πρέπει νὰ συγχέονται ὡς ἔννοιες: πρῶτον, ἡ νοητὴ «ὕλη» τῆς ἐμπειρικῆς θεολογίας· δεύτερον, τὸ στενότερο περιεχόμενον τῆς νοητικῆς σύλληψής της· καὶ τρίτον, ἡ ἀκόμη πιὸ περιορισμένη ἀπὸ τὴν ἐν λόγω νοητικὴ σύλληψη λεκτικὴ της ἀπόδοσις⁵.

Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς δηλώνει τὶς τρεῖς γνωστικὲς λειτουργίες τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ἀντίληψη, τὴ μνήμη καὶ τὴ νοητικὴ ἀναπαράσταση, χρησιμοποιώντας τοὺς ὄρους «φανταστικόν», «φανταστὸν» καὶ «φαντασία»: «Φανταστικόν ἐστὶ δύναμις τῆς ἀλόγου ψυχῆς διὰ τῶν αἰσθητηρίων ἐνεργοῦσα, ἣτις λέγεται αἴσθησις. Φανταστὸν δὲ καὶ αἰσθητὸν τὸ τῆ φαντασία καὶ τῆ αἰσθήσει ὑποπίπτον· ὡς ὄρασις μὲν αὐτῆ ἢ ὀπτικὴ δύναμις, ὄρατὸν δὲ τὸ ὑποπίπτον τῆ ὄρασει, λίθος τυχὸν ἢ τι τῶν τοιούτων. Φαντασία δὲ ἐστὶ πάθος τῆς ἀλόγου ψυχῆς ὑπὸ φανταστοῦ τινος γινόμενον, φάντασμα δὲ πάθος διάκενον ἐν τοῖς ἀλόγοις τῆς ψυχῆς ἀπ' οὐδενὸς φανταστοῦ γινόμενον. Ὁργανον δὲ τοῦ φανταστικοῦ ἢ ἐμπρόσθιος κοιλία τοῦ ἐγκεφάλου»⁶.

Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι τοὺς παραπάνω ὀρισμοὺς ὁ ἱερός Δαμασκηνὸς τοὺς ἐντάσσει στὸ πλαίσιο τῶν λειτουργιῶν τῆς «ἀλόγου ψυχῆς». Ἡ «ἀλογία» τῆς ψυχῆς δηλώνει τὸ μέγεθος τοῦ ἐκφυλισμοῦ τῶν γνωστικῶν λειτουργιῶν τῆς λόγω τῆς πτώσεως. Ὁ ἐν λόγω ἐκφυλισμὸς φθάνει σὲ τέτοιο σημεῖο, ὥστε νὰ ὁμοιάζει «τοῖς ἀνοήτοις κτήνεσιν»⁷. Ὁ μεταπτωτικὸς ἄθρωπος ἔχει χάσει τὸ χάρισμα τῆς ἐνότητος νοῦ καὶ

4. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ἐπεὶ τῶν ἱερῶν ἡσυχασζόντων*, 1, 3, 3, *Συγγράμματα*, τόμ. Α', Π. Χρήστου (ἐκδ.), Θεσσαλονίκη 1988², σ. 412¹²⁻²⁷: «Τὸ γοῦν φῶς τῆς γνώσεως “νοερόν” οὐδέποτε ἂν τις φαίη, τὸ δὲ φῶς ἐκεῖνο καὶ ὡς νοερόν ἔστιν ὅτε ἐνεργεῖ καὶ ὡς νοητὸν διὰ νοεράς αἰσθήσεως ὑπὸ τοῦ νοῦ ὁράται καὶ ταῖς λογικαῖς ἐγγινόμενον ψυχαῖς τῆς κατὰ διάθεσιν ἀγνοίας ἀπαλλάττει ταύτας, εἰς μονοειδῆ γνώσιν ἀπὸ τῶν πολλῶν ἐπιστρέφον δοξασμάτων. Διὸ καὶ ὁ τῶν Θεῶν ὀνομάτων ὁμωδὸς ἐκεῖνος, τὴν τοῦ ἀγαθοῦ φωτωνυμικὴν ἐπωνυμίαν ἐπιβαλλόμενος ὁμνεῖν, ῥητέον, φησὶν, ὅτι “φῶς νοητὸν ὁ ἀγαθὸς λέγεται, διὰ τὸ πάντα μὲν ὑπερουράνιον νοῦν ἐμπιπλάναι νοητοῦ φωτός, πᾶσαν δὲ ἀγνοίαν καὶ πλάνην ἐλαύνειν ἐκ πασῶν αἰς ἂν ἐγγένηται ψυχαῖς”. Οὐκοῦν ἄλλο μὲν ἢ γνώσις, ἢ καὶ τῆς ἀγνοίας ἀπελαυνομένης ἐπιγινόμενη, ἄλλο δὲ τὸ νοητὸν φῶς, ὃ παρεκτικόν ἐστὶν αὐτῆς. Διὸ καὶ τὸ μὲν νοητὸν φῶς τῷ ὑπερουρανίῳ νῷ ἐμφανῶς ἐγγίνεται, τουτέστι τῷ ὑπεραναβάντι ἑαυτόν. Πῶς δ' ἂν κληθεῖν “γνώσις”, εἰ μὴ μεταφορικῶς, τὸ ὑπερουράνιον καὶ ὑπὲρ νοῦν ἐκεῖνο φῶς;».

5. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις Ὁρθοδόξου μετὰ Βαρλααμίτου*, 42, *Συγγράμματα*, τόμ. Β', Γ. Μαντζαρίδης (ἐκδ.), ἐκδ. Κυρομᾶνος, Θεσσαλονίκη 1994², σ. 206¹⁻²⁵. Τοῦ ἰδίου, *Ἀντιρρητικὸς* 3, 44, *Συγγράμματα*, τόμ. Γ', Α. Κοντογιάννης-Β. Φανουργάκης (ἐκδ.), ἐκδ. Κυρομᾶνος, Θεσσαλονίκη 1994², σ. 196¹¹⁻²⁹. Γιὰ τὴ διαμόρφωση τῶν προτάσεων τῆς ἐμπειρικῆς θεολογίας μέσω τῆς συμβατικῆς γλώσσας βλ. Σ. Παπαδοπούλου, *Θεολογία καὶ γλώσσα. Ἐμπειρικὴ θεολογία – συμβατικὴ γλώσσα*, ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 2002³.

6. Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως*, 31, Β. Kotter (ἐκδ.), *Die Schriften des Johannes von Damaskos*, vol. II, [PTS 12], Walter de Gruyter-Berlin-New York 1973, σ. 83¹⁻⁹ (PG 94,933BC).

7. *Ψαλμ.* 48,13-21: «καὶ ἄνθρωπος ἐν τιμῇ ὧν οὐ συνῆκε, παρασυμβλήθη τοῖς κτήνεσι τοῖς ἀνοήτοις καὶ ὁμοιώθη αὐτοῖς». Πρβλ. Γρηγορίου Νύσσης, *Περὶ Παρθενίας*, Δ', 5, *Traité de la Virginité*, M. Aubineau (ἐκδ.), SC 119 (1966), σ. 318¹⁻⁷ (PG 46,344A), Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Κεφάλαια περὶ ἀγάπης*, Β', νβ', *Capitoli sulla carità*, A. C. Gastaldo (ἐκδ.), Editrice Studium, Roma 1963, σ. 118¹⁻⁶ (PG 90,1001B), *Νικήτα Στη*

καρδίας, ἔχει ἀπολέσει τὴν ἰκανότητα τῆς πνευματικῆς ὁράσεως καὶ τῆς θεωρίας τῆς ἐνότητος τῶν ὄντων καὶ ἐξαντλεῖ τὶς νοητικὲς τοῦ δυνάμεις στὴν ἐπεξεργασία τῆς κατακερματισμένης καὶ ἀποσπασματικῆς ἐμπειρικῆς τοῦ γνώσης⁸. Ἀδυνατεῖ νὰ ἀναπληρώσει τὸ γνωστικὸ κενὸ τῆς «ἄγνοιας τῆς ἀγαθῆς τῶν ὄντων αἰτίας»⁹ μὲ τὴν αἰσθητικὴ καὶ διαισθητικὴ τοῦ ἀντίληψη¹⁰. Ἐπινοεῖ αὐθαίρετες ἀρχές, γιὰ νὰ ὀργανώσει ὀρθολογικὰ τὴ νοητικὴ τοῦ λειτουργία καὶ αὐτοεγκλωβίζεται στὴν «αἰχμαλωσία τῶν λογισμῶν» τοῦ, τῆς ὁποίας τὸ εὖρος μπορεῖ νὰ ἐκτείνεται «ἀπὸ τὶς πιὸ ἐμπειρικὲς καὶ ἀνοργάνωτες μορφές λογισμοῦ καὶ νὰ φθάνει στὶς πιὸ ἐπεξεργασμένες δομές τῆς ἀφηρημένης σκέψης»¹¹. Τὰ τρία θεμελιώδη πάθη τοῦ μεταπτωτικοῦ νοῦ: ἡ ἀγνωσία, ἡ λήθη καὶ ἡ ραθυμία τῆς κινήσεως τοῦ πρὸς τὸν Θεό¹², γίνονται αἰτία τῶν παθῶν τῆς ἡδονῆς, τῆς λύπης, τῆς ἐπιθυμίας καὶ τοῦ φόβου¹³, τὰ ὁποῖα κατὰ τὸν Μάξιμο τὸν Ὁμολογητὴ ἐμποδίζουν τὸν ἄνθρωπο νὰ ἔλθει «εἰς συναίσθησιν τῆς λογικῆς μεγαλονοίας»¹⁴.

Σὲ αὐτὴ τὴν ἀπόσταση μεταξὺ «ἀλογίας» καὶ «λογικῆς μεγαλονοίας» βασιζέται καὶ ἡ χριστιανικὴ διάκριση μεταξὺ τῶν βιωμάτων τῆς ἡδονῆς, τῆς λύπης, τῆς ἐπιθυμίας καὶ τοῦ φόβου σὲ βιώματα «κατὰ κόσμον» καὶ «κατὰ Θεόν». Ὁ Χριστὸς διέκρινε τὰ τοῦ κόσμου ἀπὸ τὰ τοῦ Πατρός¹⁵, ἀναφερόμενος στὸ πλαίσιο ποῦ περιβάλλει τὴν ἀνθρώπινη ὑπαρξὴ καὶ στὶς δυνάμεις ποῦ «διεκδικοῦν» τὴν κυριότητά τους ἐπ’

θατοῦ, *Περὶ ψυχῆς*, 34, *Opuscules et lettres, De l'âme*, J. Darrouzès (ἐκδ.), SC 81 (1961), σ. 96¹⁻¹².

8. J. Larchet, *Ἡ θεραπευτικὴ τῶν πνευματικῶν νοσημάτων. Εἰσαγωγὴ στὴν ἀσκητικὴ παράδοση τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, τόμ. Α', μτφρ. Χ. Κούλα, ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 2008, σσ. 81-85.

9. Μάξιμου Ὁμολογητοῦ, *Πρὸς Θαλάσσιον περὶ διαφορῶν ἀπόρων τῆς θείας Γραφῆς...*, I, *Quaestiones ad Thalassium*, C. Laga et C. Steel (ἐκδ.), [CCSG 7], Brepols - Turnhout 1980, σ. 35³⁰³⁻³⁰⁴ (PG 90,257A).

10. J. Larchet, *ὁ.π.*, σ. 84.

11. *Ὅ.π.*, σ. 85.

12. Μάρκου Ἐρημίτου, *Πρὸς Νικόλαον νουθεσίαι ψυχοφελεῖς*, IB', PG 65,1048D-1049A: «Εἰσὶ δὲ οἱ ὀνομαζόμενοι τοῦ Πονηροῦ ἰσχυροὶ γίγαντες, ἡ ἤδη προειρημένη ἄγνοια, ἡ τῶν κακῶν ἀπάντων μήτηρ, λήθη ἢ ταύτης ἀδελφὴ καὶ συνεργὸς καὶ συνέριθος· ἡ τὸ σκοτεινὸν τοῦ μελανοῦ νέφους ἔνδυμα καὶ κάλυμμα ἐν τῇ ψυχῇ ἐξυφαίνουσα ῥαθυμία, ἡ ἀμφοτέρας στηρίζουσα καὶ κραταιοῦσα, καὶ σύστασιν αὐταῖς παρεχομένη, τῇ ἀμελεστάτῃ ψυχῇ, τὸ ἔμμονον κακὸν ἐργαζομένη. Ὑπὸ γὰρ ῥαθυμίας λήθης τε καὶ ἀγνοίας τὰ τῶν λοιπῶν παθῶν ὑποστηρίγματα κραταιοῦνται καὶ μεγαλύνονται». Βλ. J. Larchet, *ὁ.π.*, σ. 81.

13. Μάξιμου Ὁμολογητοῦ, *Κεφάλαια διάφορα Θεολογικά τε καὶ Οἰκονομικά καὶ περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας*, ἑκατοντὰς Α', ξε', PG 90,1204D-1205A: «Ἡδονὴ καὶ λύπη, ἐπιθυμία καὶ φόβος, καὶ τὰ τούτοις ἐπόμενα, τῇ φύσει τῶν ἀνθρώπων προηγουμένως οὐ συνεκτίσθη· ἐπεὶ καὶ εἰς τὸν ὄρον ἂν συνετέλουσαν τῆς φύσεως. Λέγω δὴ παρὰ τοῦ Νυσαέως (sic) μεγάλου Γρηγορίου μαθῶν, ὅτι διὰ τὴν τῆς τελειότητος ἔκπτωσιν, ἐπεισήχθη ταῦτα, τῷ ἀλογοτέρῳ μέρει προσφυέντα τῆς φύσεως· δι' ὧν, ἀντὶ τῆς μακαρίας καὶ θείας εἰκόνας, εὐθὺς ἅμα τῇ παραβάσει, διαφανῆς καὶ ἐπίδηλος ἐν τῷ ἀνθρώπῳ γέγονεν ἡ τῶν ἀλόγων ζώων ὁμοίωσις. Ἦδει γὰρ τῆς ἀξίας τοῦ λόγου καλυφθείσης, ὅφ' ὧν ἐπεσπάσαστο τῆς ἀλογίας γνωρισμάτων, ἐνδίκως τὴν φύσιν τῶν ἀνθρώπων κολάζεσθαι· σοφῶς εἰς συναίσθησιν τῆς λογικῆς μεγαλονοίας ἐλθεῖν οἰκονομοῦντος τοῦ Θεοῦ τὸν ἄνθρωπον». Βλ. τὸ ἴδιο καὶ PG 90,269A.

14. *Ὅ.π.*

15. *Ἰω.* 15, 18 κ.έ.

αὐτῆς¹⁶. Κάλεσε τὸν ἄνθρωπο νὰ ζήσει μέσα στὸν κόσμο διατηρώντας τὸν «ἔσω ἄνθρωπο», δηλαδή τὴν ἐνότητα τοῦ νοῦ καὶ τῆς καρδίας του, ὥστε νὰ μὴ χάσει τὸ ὄντολογικὸ του κέντρο καὶ νὰ μὴ διαχέει τὴ διάνοιά του στὴ ματαιότητα τοῦ κόσμου τούτου, ἀλλὰ νὰ μπορεῖ νὰ συγκεντρώνει τὸν νοῦ σὲ μία κυκλικὴ καὶ συγχρόνως προοδευτικὴ ἀνάβαση «πρὸς τὴν περὶ Θεοῦ ἔννοιαν»¹⁷.

Στὴν ἀνθρωπολογία τοῦ Τατιανοῦ, ἐντοπίζεται μία πρώτη προσπάθεια ἀνάδειξης τῆς δισημίας τοῦ ὄρου «πνεῦμα»: «τὸ μὲν καλεῖται ψυχὴ», σὲ ἀντιδιαστολὴ μὲ τὸ σῶμα, «τὸ δὲ μείζον μὲν τῆς ψυχῆς, θεοῦ δὲ εἰκὼν καὶ ὁμοίωσις»¹⁸. Ἡ ἐρμηνεῖα αὐτὴ ἀποσαφηνίζει τὴ διάκριση τῶν Ἰωάννη τοῦ Θεολόγου καὶ Παύλου μεταξὺ σάρκα καὶ πνεύματος¹⁹. Σαρκικὸ εἶναι ὁ,τιδήποτε ἀμαυρώνει τὸ «κατ' εἰκόνα» καὶ ἐμποδίζει τὸ «καθ' ὁμοίωσιν».

Ἄν καὶ σύμφωνα μὲ τὸν Μεθόδιο: «πόρρω γὰρ ἐπιθυμίας ἀλόγου καὶ ἀμαρτίας ἐσκήνωται τὰ πνευματικά»²⁰, στὸν μεταπτωτικὸ κόσμο, ὁ «συγκείμενος ἐκ λογικοῦ καὶ ἀλόγου ἄνθρωπος»²¹ γνωρίζει ὅτι ἡ ἀπόσταση μεταξὺ σαρκικῆς καὶ πνευματικῆς ἐπιθυμίας δὲν ὑπερβαίνει τὴν ἐγγύτητα τῆς πάλης σῶμα μὲ σῶμα. Ἡ «παλαίστρα», ἐντὸς τῆς ὁποίας ὁ πνευματικὸς καὶ ὁ ἐμπαθὴς λογισμὸς προσπαθοῦν νὰ ἐξοντώσουν ὁ ἓνας τὸν ἄλλο, εἶναι ἡ ἀνθρώπινη συνείδηση. Κατὰ τὴν Παύλεια διδασκαλία, ἡ συνείδηση εἶναι μὲν ἀύθεντία ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ἀνθρώπινης ὑπόστασης, ἀλλὰ δὲν παύει νὰ ἀκολουθεῖ, ὅπως καὶ ἡ διάνοια, τὴν κατάσταση τοῦ νοῦ, ὁ δὲ νοῦς τὴν κατάσταση τῆς καρδίας²². Συνείδηση, διάνοια καὶ νοῦς ὑγιαίνουν, ἐφόσον τὸ Ἅγιο Πνεῦμα «ἐκκέχεται» στὴν καρδία, στὸ κέντρο δηλαδή τῆς πνευματικῆς ὑπόστασης τοῦ ἀνθρώπου. Τότε ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὸν Παῦλο γίνεται πνευματικὸς²³. Ἡ ἀσκητικὴ γραμματεία ὁμοφωνεῖ ὡς πρὸς τὴν παραδοχὴ, ὅτι ἡ καρδία εἶναι τὸ ἡγεμονικὸ ὄργανο, ὁ «θρόνος τῆς Χάριτος», ὅπου βρῖσκεται ὁ νοῦς καὶ ὅλοι οἱ λογισμοὶ τῆς ψυχῆς²⁴. Γιὰ

16. Α' Ἰω. 2,15-16.

17. Μ. Βασιλείου, *Ἐπιστολὴ Β', Γρηγορίῳ ἐταίρω*, Υ. Courtonne (ἐκδ.), *Saint Basile Lettres*, τόμ. Ι, *Les Belles Lettres*, Paris 1957, σελ. 8⁵⁸⁻⁶¹ (PG 32,228A), Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ἐπερ τῶν ἱερῶς ἡσυχάζόντων*, 1, 2, 5, ὁ.π., σ. 398¹⁰⁻²¹. Βλ. καὶ J. Larchet, ὁ.π., σ. 85.

18. Τατιανοῦ, *Πρὸς Ἑλληνας*, 12, *Oratio ad Graecos*, Μ. Whittaker (ἐκδ.), Glarendon Press, Oxford 1982, σ. 22¹⁹⁻²⁰ (PG 6,829C). Γιὰ τὴ γενικότερη συμβολὴ τῶν Ἀπολογητῶν βλ. Ν. Τζιράκη, *Ἀπολογητές. Συμβολὴ στὴ σχέση τῶν Ἀπολογιῶν μὲ τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ γραμματεία*, ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 2003.

19. Α' Ἰω. 2,15-16, Γαλ. 5,17.

20. Μεθοδίου Ὀλύμπου, *Ἀγλαοφῶν ἢ Περὶ ἀναστάσεως*, II, 2, *De resurrectione*, G. N. Bonwetsch (ἐκδ.), [GCS 27], Leipzig 1917, σ. 332¹⁵⁻¹⁶ (PG 18,300B).

21. Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, *Στρωματεῖς*, V, III, 9, 4, *Les Stromates* IV, A. V. Den Hoek (ἐκδ.), SC 463 (2001), σ. 70¹⁴ (PG 8,1221B).

22. Β. Τσάκωνα, *Ἡ περὶ συνειδήσεως διδασκαλία τοῦ Ἀποστόλου Παύλου. Συμβολὴ εἰς τὴν κατανόησιν τῆς Ἀνθρωπολογίας τοῦ Ἀπ. Παύλου*, Ἀθήναι 1994, σσ. 74-81.

23. Ὁ.π.

24. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ἐπερ τῶν ἱερῶς ἡσυχάζόντων*, 1, 2, 3, ὁ.π., σσ. 395¹ - 396²².

νὰ κατακλυσθεῖ ἡ καρδιά ἀπὸ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα, πρέπει νὰ εἶναι καθαρὴ²⁵. Ἡ ἄσκηση συνιστᾷ τὴν περιτομὴ τῆς καρδίας ἀπὸ τοὺς ἐμπαθεῖς λογισμοὺς²⁶. Ἀκόμη καὶ οἱ ἀναχωρητές, οἱ ὁποῖοι δὲν λαμβάνουν τὰ ἐξωτερικὰ ἐρεθίσματα τῶν αἰσθητῶν ὄντων τοῦ παρόντος κόσμου, ἀγωνίζονται διαρκῶς κατὰ τῆς ἡδονῆς, τῆς λύπης, τῆς ἐπιθυμίας καὶ τοῦ φόβου στὸ νοητικὸ πεδίο τῆς φαντασίας καὶ τῶν ὀνείρων. Ἡ φιλοκαλικὴ παράδοση διάκειται ἀρνητικὰ ἀπέναντι στὰ ὄνειρα, διότι αὐτὰ εἴτε ἀποτελοῦν προβολὲς τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου καὶ ἐνδειξὴ φιλοῦλου πνεύματος²⁷, εἴτε, στὴν καλύτερη περίπτωση, ἀποτελοῦν δεῖγμα μίας ἀπλοϊκῆς πνευματικότητος²⁸.

Εἶναι γεγονός ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς δὲν καταργεῖ τὴν ἐπιθυμία, ἀλλὰ προσπαθεῖ νὰ τὴ στρέψει πρὸς τὴν πνευματικὴ κατεύθυνση²⁹. Τὸ ἴδιο ἰσχύει τόσο γιὰ τὴν ἡδονή, τὴ λύπη καὶ τὸν φόβο, ὅσο καὶ γιὰ τὴ φαντασία. Ὁ ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης³⁰ παρέχει χρήσιμες συμβουλὲς γιὰ τὸ πῶς πρέπει νὰ μεταχειρίζεται κανεὶς τὴ φαντασία καὶ νὰ τὴ μετατρέπει ἀπὸ λόγῳ κατακρίσεως σὲ λόγῳ ἐπαίνου³¹. Αὐτὴ εἶναι ἡ πεμπουσία τοῦ χριστιανικοῦ πνευματικοῦ ἀγώνα: ἡ μεταστοιχείωση τῶν ἐμπαθῶν λογισμῶν σὲ θεοφιλεῖς, τῶν δὲ κακῶν σὲ ἀρετές³², περαιτέρω δὲ ἡ ἀναβάθμιση τοῦ

25. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Περὶ θεολογίας καὶ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ*, ἑκατοντὰς Β', πα'-πβ', PG 90,1164A: «πα'. Καρδία καθαρὰ τάχα ἐκεῖνη λέγεται, ἡ μηδεμίαν ἔχουσα φυσικὴν καθ' οἰονδήποτε τρόπον πρὸς ὀτιοῦν κίνησιν· ἐν ἧ καθάπερ πτυχίῳ καλῶς λειανθέντι διὰ τὴν ἄκραν ἀπλότητα γινόμενος ὁ Θεός, τοὺς ἰδίους νόμους ἐγγράφει. πβ'. Καρδία ἐστὶ καθαρὰ, ἡ παντάπασιν ἀνείδειον τῷ Θεῷ καὶ ἀμόρφωτον παραστήσασα τὴν μνήμην· καὶ μόνους τοῖς αὐτοῦ ἔτοιμον ἐνσημανθῆναι τύποις, δι' ὧν ἐμφανῆς πέφυκε γίνεσθαι».

26. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ὁμιλία IB'. Ἐπὶ τῇ τετάρτῃ τῆς ἀγίας Τεσσαρακοστῆς Κυριακῆ...*, 11, Συγγράμματα, τόμ. ΣΤ', Β. Ψευτογκᾶς (ἐκδ.), ἐκδ. Κυρομᾶνος, Θεσσαλονίκη 2015, σ. 155¹⁹²⁻²⁰⁷ (PG 151,156AB).

27. Νικοδήμου Ἁγιορείτου, *Ἐγχειρίδιον Συμβουλευτικόν, περὶ τῆς Φυλακῆς τῶν πέντε Αἰσθήσεων, τῆς τε Φαντασίας, καὶ τῆς τοῦ Νοός, καὶ τῆς Καρδίας...*, Κεφάλαιον Θ', χ.τ., 1801, σ. 143. Πρβλ. Σ. Τσιτσιγκου, *Θρησκευτικὴ ἐπιθυμία. Θρησκευτοψυχολογικὴ μελέτη στό ἔργο τοῦ Α. Vergerie*, ἐκδ. Tremendum, Ἀθήνα 2010, σ. 60.

28. Ἰωάννου Συναΐτου, *Κλίμαξ*, PG 88,669-672. Βλ. Ἱεροθέου Βλάχου, *Θεραπευτικὴ ἀγωγή. Προεκτάσεις στὴν «Ὁρθοδόξην Ψυχοθεραπείαν»*, Λειβαδιά 1993, σσ. 153-165.

29. Σ. Τσιτσιγκου, *ὁ.π.*, σελ. 19, ὅπου κατὰ τρόπο συνοπτικὸ, ἀλλὰ πλήρως τεκμηριωμένο, ὑποστηρίζει τὴν Ἀγιογραφικὴ θεμελίωση τῆς διάκρισης μεταξὺ ἁμαρτίας καὶ ἐπιθυμίας. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ συγγραφέας ἐπιλέγει δύο πηγές, τὸν Ἰάκωβο τὸν Ἀδελφόθεο καὶ τὸν σύγχρονό μας γέροντα Σωφρόνιο, ὑπαιτισσόμενος τὴν ἄρρηκτη ἱστορικὴ συνέχεια τῆς συγκεκριμένης χριστιανικῆς ἀνθρωπολογικῆς ἀντίληψης. Βλ. συγκεκριμένα: *Ἰακ.* 1,14-15 καὶ Σωφρονίου Sakharov, *Ἄσκησις καὶ θεωρία*, μτφρ. ἱερομ. Ζαχαρία Ζαχάρου, ἐκδ. Ἱ. Μονὴ Τιμίου Προδρόμου Ἑσσεξ Ἀγγλίας, 1996, σ. 54.

30. Γιὰ τὸν βίο, τὰ ἔργα καὶ τὴ διδασκαλία τοῦ ἀγίου Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου βλ. E. Citterio, «Nicodemo Agiorita», στὸ *La Théologie Byzantine et sa Tradition*, Vol. II (VIIIe-XIIe s.), C. Conticello – V. Conticello (ed.), Corpus Christianorum, Brepols Publishers, Turnhout - Belgium 2002, σσ. 903-978, Ἀ. Γλάρου, «Νικόδημος Ἀγιορείτης», *MOXE* 11 (2014) 500-507, ὅπου καὶ νεώτερη σχετικὴ βιβλιογραφία.

31. Νικοδήμου Ἁγιορείτου, *ὁ.π.*, σσ. 146-148.

32. Α. Κεσελόπουλου, *Πάθη καὶ ἀρετές στὴ διδασκαλία τοῦ ἀγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ*, ἐκδ.

ἐνάρετου βίου σὲ ἔνθεο μέσω τῆς Εὐχαριστιακῆς κοινωνίας³³, καί, εἰ δυνατόν, τέλος, σὲ πρόγευση τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ ἐπὶ γῆς³⁴.

Ἡ περὶ Θείας Πρόνοιας καὶ σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία δὲν ἀφήνει περιθώρια ἀμφιβολίας, ὅτι τὸ κριτήριο μετοχῆς στὴν αἰώνιο ζωὴ δὲν εἶναι τὰ γεγονότα τοῦ ἐπίγειου βίου, ἀλλὰ ὁ τρόπος διαχειρίσής τους. Τὰ ἐξωτερικὰ ἐρεθίσματα καὶ οἱ ἀπρόκλητες ἐμπειρίες δημιουργοῦν στὴ βούληση τοῦ χριστιανοῦ τὸ ἀρχικὸ πλαίσιο τῶν ἐπιλογῶν του. Ὁ πιστὸς διὰ τῆς φαντασίας του ἐπιλέγει σὲ ποιῆς παραστάσεις θὰ ἐστιάσει τὴν ἐπιλογή του καὶ πῶς θὰ τὶς διαχειριστεῖ εἴτε ὑπὲρ τῆς σωτηρίας του, εἴτε ὑπὲρ τῆς ἀπώλειάς του: «Καθάπερ γάρ τις ζωγράφος ἡμῶν ὁ νοῦς, ὡσπερ ἐν πίνακι τῇ ψυχῇ τὰς ἐννοίας ὡς θέλει μορφοῖ· εἶτα, ὡσπερ ὁ ζωγράφος, ἐν παραβύστῳ που, τὸν πίνακα ποικίλης ἱστορίας πληρώσας, ἀθρόως τοῦτον εἰς μέσον προφέρει. Ἐὰν μὲν οὖν θεῖαί τινες ἐξ ἀναγνωσμάτων ἱερῶν, καὶ ἐννοιῶν φιλαρέτων αἱ ἱστορίαι ὀφθῶσι, παντὸς ἐπαίνου ὁ ζωγραφήσας νοῦς, καὶ ὁ ταύτην δεξάμενος τὴν γραφὴν πίναξ, ἄξιος κρίνεται· ἐὰν δέ, αἰσχυραὶ τε καὶ ἀπρεπεῖς ἀναφανῶσιν αἱ γραφαί, αἰσχύνῃς καὶ γέλωτος ὁ ζωγράφος ἄξιος τοῖς πᾶσιν ὀφθήσεται»³⁵.

Οἱ μεταπτωτικὲς γνωστικὲς λειτουργίαι τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς συνεργίας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος μποροῦν νὰ φθάσουν στὴ θεωρία τῆς «ἀγαθῆς τῶν ὄντων αἰτίας». Στὸ σχεσιοδυναμικὸ πεδίο μεταξὺ τοῦ πλαισίου τῶν διαφοροτικῶν ἐναλλακτικῶν καὶ τῆς τελικῆς ἐπιλογῆς, ἡ «ἀγαθὴ αἰτία» ἔχει τὸν πρῶτο καὶ βασικὸ λόγο, γιατί εἶναι αὐτόβουλη καὶ δὲν ὑπόκειται σὲ ὅποιαδήποτε κτιστὴ νομοτέλεια. Ἀπλῶς, ἐκεῖνος ποὺ πιστεύει στὴν ἐνισχυτικὴ δύναμη τῆς Θείας Χάριτος δημιουργεῖ τὸ ἰσχυρότερο ἀντίβαρο στὴ δύναμη τῆς ἐμπαθοῦς φαντασίας, ἡ ὁποία κατὰ τὸν ἅγιο Νικόδημο ἀσχεῖ «περισσότεραν δυνάμιν καὶ δυναστείαν εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἀπὸ τὰ ἰδίας αἰσθήσεις»³⁶.

Στὴν ἀσκητικὴ γραμματεία, ὅλα τὰ γεγονότα τῆς ζωῆς τοῦ ἀναχωρητῆ ἀποτελοῦν μέρος ἐνὸς Θείου σχεδίου, μιᾶς Θείας «στρατηγικῆς». Σχεδὸν οἱ περισσότερες ἀσκητικὲς βιογραφίες ἀκολουθοῦν τὸ ἐξῆς σχέδιο: προηγεῖται τὸ μυστικὸ κάλεσμα τῆς ἐξόδου ἀπὸ τὸν κόσμο καὶ ἀκολουθοῦν ἡ ἀναζήτησις καὶ εὕρεσις τοῦ τόπου ἐγκατάστασης, ἡ μύση στὸν ἀσκητικὸ βίον, οἱ δοκιμασίαι καὶ οἱ πρόοδοι τοῦ πνευματικοῦ

Δόμος, Ἀθήνα 1990, σσ. 165-166. Βλ. καὶ Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Κεφάλαια περὶ ἀγάπης*, Β', ξδ', ὁ.π., σ. 124¹⁻⁴ (PG 90,1005A): «Ὡσπερ τὸ σῶμα διὰ τῶν πραγμάτων ἀμαρτάνει καὶ ἔχει πρὸς παιδαγωγίαν τὰς σωματικὰς ἀρετάς, ἵνα σωφρονῇ· οὕτω καὶ ὁ νοῦς διὰ τῶν ἐμπαθῶν νοημάτων καὶ ἔχει ὡσαύτως πρὸς παιδαγωγίαν τὰς ψυχικὰς ἀρετάς, ἵνα καθαρῶς καὶ ἀπαθῶς ὄρων τὰ πράγματα σωφρονῇ».

33. Γιὰ τὴ σύμπτωση τῆς ἐμπειρικῆς θεολογίας τοῦ Παλαμᾶ καὶ τῆς εὐχαριστιακῆς θεολογίας τῶν μυστηρίων θεογνωσίας καὶ σωτηρίας, βλ. ἀντὶ ἄλλων Ἀλεξάνδρου Σμέμαν, *Εὐχαριστία. Τὸ Μυστήριον τῆς Βασιλείας*, μτφρ. Ἰ. Ρογλίδη, [Ἐκκλησία Προσευχομένη 1], ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 2000², σ. 252.

34. Βλ. τὴν Κυριακὴν προσευχήν: «... ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς» (Ματθ. 6,10). Πρβλ. Π. Εὐδοκίμου, *Ἡ Ὀρθοδοξία*, μτφρ. Α. Μουρτζοπούλου, ἐκδ. Β. Ρηγοπούλου, Θεσσαλονίκη 1972, σσ. 422-423.

35. Νικοδήμου Ἀγιορείτου, ὁ.π., σσ. 147-148. Βλ. καὶ Μ. Βασιλείου, *Περὶ τῆς ἐν παρθενίᾳ ἀληθοῦς ἀφθορίας πρὸς Λητίον ἐπίσκοπον Μελιτηνῆς*, 30, PG 30,729C-732AB (νόθο).

36. Νικοδήμου Ἀγιορείτου, ὁ.π., σ. 142, ὑποσ. 1.

ἀγώνα, ἡ ἀγιότητα καὶ ἡ μέθεξι τῶν θείων ἐνεργειῶν, ὁ φωτισμὸς καί, τέλος, ἡ κατάρκτηση τῆς κατὰ Θεὸν σοφίας, τῆς εἰρήνης καὶ τῆς ἀπάθειας.

Μελετώντας τὴ θεολογία τῶν Νηπτικῶν καὶ τὴ μυστικὴ θεολογία τῶν Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ καὶ Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ ἀντίστοιχα, παρατηροῦμε, ὅτι ἡ κορυφωση τοῦ χαρισματικοῦ βίου ἐντοπίζεται στὴν ἐμπειρία: α) τῆς ἔλλαμψης τοῦ Ἀκτίστου Φωτός³⁷, β) τῆς συναρπαγῆς τοῦ νοῦς ἀπὸ τὸν Θεό³⁸, καὶ γ) τῆς ἐκστατικῆς κατάστασης κατὰ τὴν ὁποία ἡ ψυχὴ «ὅλη πνεῦμα γίνεται»³⁹. Στὴν κατάσταση αὐτὴ ὁ νοῦς ἐξίσταται τοῦ ψυχολογικοῦ πεδίου τῶν ἐντυπώσεων καὶ τῶν παραστάσεων, «τοῦ τυποῦσθαι καὶ μετατυποῦσθαι»⁴⁰, καὶ ἀποκτᾶ τὴν προπρωτικὴ ἀμεσότητα, ὅσον ἀφορᾶ τὴν πρόσληψη τῶν λόγων τῶν ὄντων⁴¹.

Σὲ ὅλα τὰ στάδια τῆς ἀσκητικῆς ζωῆς, καὶ ὄχι μόνο στὸ στάδιο τῆς μεθέξεως τῶν θείων ἐνεργειῶν, τὰ γεγονότα τοῦ βίου, ἀκόμη καὶ αὐτὰ ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν ἐνύλωση τῶν πειρασμῶν, ἐρμηνεύονται ἀπὸ τὸν ἀσκητὴ ὡς δείγματα τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸ πρόσωπό του καὶ τῆς ἀντίστοιχης φροντίδας γιὰ τὴ σωτηρία του. Μεταξὺ τῶν γεγονότων τοῦ βίου ὑπάρχουν καὶ κάποια ἰδιαιτέρως θαυμαστά, τὰ ὁποία ἀποκαλύπτουν τὸ Θεῖο σχέδιο κατὰ τρόπο ἀφοπλιστικό, κατὰ τρόπο δηλαδὴ μὴ ἐπιδεχόμενο ἀμφισβήτησης. Τὰ γεγονότα αὐτά, ἡ Πατερικὴ γραφίδα, γιὰ νὰ τὰ δηλώσει εὐκρινέστερα, θέτει ὡς πρῶτο συνθετικὸ τὴ λέξι «Θεός». Ἔτσι ἔχουμε: θεοπτία, θεοφάνεια, θεοσημία, θεηγορία, θεουργία κ.τ.ῶ. Σὲ ὀρισμένες ἀφηγήσεις διατυπώνεται ὁ φόβος, μήπως τὰ γεγονότα αὐτὰ ἀποτελοῦν δαιμονικὴ ἀπάτη. Ἐφόσον, δηλαδὴ, οἱ θύρες τῶν αἰσθήσεων καὶ τῆς φαντασίας εἶναι ἀνοικτές, εἶναι δύσκολο νὰ ἀποκλεισθεῖ ἡ πιθανότητα δαιμονικῆς ἀπάτης.

Ὁ ἅγιος Νικοδήμος ὁ Ἄγιορείτης, ἀναφερόμενος στὴ διδασκαλία τῶν Ἀριστοτέλη⁴², Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, Συμεῶν τοῦ Νέου Θεολόγου καὶ Ἰσαὰκ τοῦ Σύρου, ὀρίζει τὴ φαντασία ὡς «ἐσωτερικὸν αἰσθητήριον τῆς ψυχῆς»⁴³. Παραπέμποντας δὲ στὸν Γρηγόριο Θεσσαλονίκης, ἀναφέρει ὅτι ἡ φαντασία «εἶναι μὲν λεπτοτέρα τῆς αἰσθήσεως, χονδροτέρα δὲ τοῦ νοῦς, καὶ διὰ τοῦτο καλεῖται μεθόριον νοῦ, καὶ αἰσθήσεως»⁴⁴. Ἡ περαιτέρω ἀνάλυση τοῦ ὅρου φαντασία βασιζέται στὸ σχῆμα τῆς

37. Γρηγορίου Παλαμᾶ, Ὑπὲρ τῶν ἱερῶς ἠσυχάζοντων, 3, 1, 27-28, ὁ.π., σσ. 639¹² - 640²².

38. Ὁ.π., 1, 3, 39, ὁ.π., σσ. 449²² - 450⁷.

39. Ὁ.π., 2, 3, 31, ὁ.π., σσ. 565²³ - 566²³.

40. Νικοδήμου Ἄγιορείτου, ὁ.π., σ. 144.

41. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Περὶ διαφορῶν ἀποριῶν*, 41, 5, *On Difficulties in the Church Fathers: The Ambigua*, Volume II, N. Constat (ἐκδ.), Dumbarton Oaks Medieval Library, Harvard University Press, USA 2014, σσ. 106-108 (PG 91,1308AC). Τοῦ Ἰδίου, *Μυσταγωγία*, Α', Χ. Σωτηρόπουλος (ἐκδ.), Ἀθῆναι 1978, σ. 198³²⁻³⁷ (PG 91,665B). Πρβλ. Ν. Ματσούκα, *Κόσμος, ἄνθρωπος, κοινωνία κατὰ τὸν Μάξιμο Ὁμολογητὴ*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθῆνα 1980, σσ. 82-92.

42. Γιὰ τὴ φαντασία στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ σκέψη βλ. ἐνδεικτικᾶ: G. Watson, *Phantasia in classical thought*, Galway University Press, Galway 1988.

43. Νικοδήμου Ἄγιορείτου, ὁ.π., σ. 137.

44. Νικοδήμου Ἄγιορείτου, ὁ.π., σσ. 137-138. Τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ φαντασία εἶναι ἡ ψυχικὴ λειτουργία,

μεταφορᾶς: «Αὐτὴ εἶναι ὁ χάρτης ἐκεῖνος τοῦ Βασιλέως νοῦ, περὶ οὗ εἶπομεν εἰς τὴν ἀρχὴν, ἐπάνω εἰς τὸν ὁποῖον καταγράφονται· αὐτὴ εἶναι τὸ πλατὺ σανίδι, ἐπάνω εἰς τὸ ὁποῖον ζωγραφίζονται· καὶ αὐτὴ εἶναι ὁ κηρός, ἐπάνω εἰς τὸ ὁποῖον τυπώνονται· ποῖα; ὅσα εἶδομεν μὲ τοὺς ὀφθαλμούς· ὅσα ἠκούσαμεν μὲ τὰ ὦτα· ὅσα ὠσφράνθημεν μὲ τὴν ρῖνα· ὅσα ἐγεύθημεν μὲ τὸ στόμα, καὶ ὅσα ἐπιάσαμεν μὲ τὸ αἰσθητήριον τῆς ἀφῆς· “Ὡσπερ γὰρ τὸ σῶμα ἔχει κόσμον τὰ πράγματα, οὕτω καὶ ὁ νοῦς ἔχει κόσμον τὰ νοήματα, λέγει ὁ σοφὸς Βρυέννιος”»⁴⁵. Ὁ Νικόδημος ἐπιλέγει τὸ σχῆμα τῆς παρομοιώσεως, τῆς ὁποίας ἡ λογοτεχνικὴ ἡδύτητα ἀποτελεῖ παράπλευρη ὠφέλεια τοῦ ἀναγνώστη, γιὰ νὰ παραμείνει ὅσο τὸ δυνατόν πιὸ ἄμεσος καὶ ἄρα πιὸ αὐθεντικὸς στὴν περιγραφὴ τῆς πραγματικότητος καὶ νὰ τεκμηριώσῃ μὲ τὴν ἀφοπλιστικὴ ἀξιοπιστία τοῦ εἰκονιστικοῦ παραδείγματος τὸ τελικὸ του συμπέρασμα: «ὅτι τὸ πάθος καὶ ἀποτέλεσμα ὁποῦ γεννοῦν αἱ αἰσθήσεις, γεννᾶ καὶ ἡ φαντασία»⁴⁶.

Στὴ νηπτικὴ γραμματεία εἶναι εὐρέως διαδεδομένος ὁ ὅρος τῆς «φυλακῆς τῶν αἰσθήσεων»⁴⁷. Κατὰ τὸν Νικόδημο, ἄνευ τῆς φυλακῆς τῆς φαντασίας, ἡ φυλακὴ τῶν αἰσθήσεων δὲν μπορεῖ νὰ ἀπαλλάξῃ τὸν νοῦ ἀπὸ τὸ βάρος τῆς «σάρκας»⁴⁸. Ὁ Νικόδημος προωθεῖ τὴν ἰδέα τῆς «φυλακῆς τῆς φαντασίας», γιὰτὶ ἡ ἐλεύθερη, ἀχαλιναγώγητη καὶ ἀνεξέλεγκτη ἀπὸ τὸν νοῦ φαντασία, «διατειχίζει τὸν νοῦν, καὶ δὲν ἀφίνει τοῦτον νὰ εἰσέρχεται εἰς τοὺς ἀπλουστάτους καὶ ἀφαντάστους λόγους τῶν ὄντων»⁴⁹. Ὁ Νικόδημος ἐπικαλεῖται τὸν Μάξιμο παραπέμποντας ρητῶς στὴ φράση τοῦ Ὁμολογητοῦ, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία οἱ «θεωρίες», δηλαδὴ οἱ νοητὲς παραστάσεις τῶν «ὀρωμένων κατ’ αἴσθησιν», εἶναι «λεπίδες... ὡς ἀληθῶς ἐπικείμεναι τῷ διορα-

ἡ ὁποία βρίσκεται στὸ μεθόριο νοῦ καὶ αἰσθήσεως, τὸ σχολιάζει καὶ ὁ Κύριλλος Ἀλεξανδρείας (Τῆς Δευτέρας τῶν Παραλειπομένων. Περὶ Ἐξεχίου, PG 77,1268C). Τὴ φράση ὁμοίως αὐτὴ ὁ ἅγιος Νικόδημος, ὅπως ὁ ἴδιος ἐπισημαίνει, τὴ δανεῖζεται ἀπὸ τὸν Γρηγόριο Παλαμᾶ (Κεφάλαια ἑκατὸν πενήτηντα φυσικὰ καὶ θεολογικά, ἠθικὰ τε καὶ πρακτικὰ καὶ καθαρτικὰ τῆς Βαρλααμίτιδος λύμης, 17, τόμ. Ε΄, Π. Χρήστου (ἐκδ.), ἐκδ. Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 45¹⁻²: «Τοῦτο δὲ τὸ τῆς ψυχῆς φανταστικὸν ἐν τῷ λογικῷ ζῶῳ νοῦ καὶ αἰσθήσεως μεθόριον γίνεται.»).

45. Νικόδημου Ἀγιορείτου, ὁ.π., σ. 138. Τὸ παράθεμα τοῦ Βρυεννίου ἀνήκει στὸν Μάξιμο τὸν Ὁμολογητὴ. Βλ. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, Κεφάλαια περὶ ἀγάπης, Γ΄, νγ΄, ὁ.π., σ. 168¹⁻² (PG 90,1032D): «Ὡσπερ τὸ σῶμα ἔχει κόσμον τὰ πράγματα, οὕτω καὶ ὁ νοῦς ἔχει κόσμον τὰ νοήματα.»

46. Νικόδημου Ἀγιορείτου, ὁ.π.

47. Βλ. ἐνδεικτικὰ, Πέτρου Δαμασκηνοῦ, Περὶ τῆς δευτέρας ἐντολῆς, καὶ ὅτι γεννήτωρ τοῦ πένθους ὁ φόβος, Φιλοκαλία, τόμ. Γ΄, ἐκδ. Ἀστήρ, Ἀθήνα 1991⁵, σ. 24: «... λαμβάνει ὁ νοῦς κουφισμὸν τῶν παθῶν, καταλασσομένους τῷ Θεῷ περὶ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτοῦ διὰ τῶν πικρῶν καὶ πολλῶν δακρύων· συσταυροῦται μὲν τῷ Χριστῷ νοερῶς διὰ τῆς ἠθικῆς πράξεως, δηλαδὴ τῆς τηρήσεως τῶν ἐντολῶν, ὡς εἴρηται καὶ φυλακῆς τῶν πέντε αἰσθήσεων, ἵνα μὴ παρὰ τὴν χρῆσιν τι ποιούσιν ὅλως». Τοῦ ἰδίου, Λόγοι πνευματικοὶ πλήρεις ὄντες πνευματικῆς γνώσεως, Ι΄, ὁ.π., σ. 132: «καὶ ταπεινοῦται μᾶλλον ἔργῳ καὶ λόγῳ, διὰ τῶν εἰρημένων ἐπτὰ πράξεων καὶ διὰ τῆς ἠθικῆς πράξεως, ἡγουν ψυχικῆς, καὶ τῆς φυλακῆς τῶν πέντε αἰσθήσεων καὶ τῶν ἐντολῶν τοῦ Κυρίου».

48. Νικόδημου Ἀγιορείτου, ὁ.π., σσ. 139-140.

49. Ὁ.π., σ. 144.

τικῶ τῆς ψυχῆς καὶ ἀπειρογούσαι, τὴν πρὸς τὸν ἀκραιφνή τῆς ἀληθείας λόγον διάβασιν, αἱ τῶν ὀρωμένων κατ' αἴσθησιν προσπαθεῖς θεωρίας»⁵⁰.

Ὁ Ἀδὰμ πρὸ τῆς πτώσεως, «ἀμέσως», χωρὶς δηλαδὴ τὴ διαμεσολάβηση οἰουδήποτε χρονικοῦ διαστήματος ἢ προοδευτικῆς κινήσεως, «συνήπτετο τοῖς λόγοις τοῖς νοητοῖς, καὶ εἰς τούτους ἀφαντάστως εἰσήρχετο»⁵¹. Ἡ διαβολή, δηλαδὴ ἡ διὰ τοῦ λόγου προσπάθεια στρέβλωσης τῆς νοήσεως «τῶν ἀπλουστάτων καὶ ἀφαντάστων λόγων τῶν ὄντων»⁵², ὑπέβαλε στοὺς Πρωτοπλάστους τὴ νοητικὴ σύλληψη μιᾶς ἀνυπόστατης καὶ οὐτοπικῆς προοπτικῆς. Διὰ τῆς φαντασιώσεως τῆς ἰσοθεΐας, ὁ ἄνθρωπος ἔχασε τὴν ἀρχέγονη ἀμεσότητα νοητικῆς προσλήψεως τῆς πραγματικότητος. Τὴν ἄμεση νοητικὴ πρόσληψη διαδέχθηκε ἡ λειτουργία τοῦ «τυποῦσθαι καὶ μετατυποῦσθαι τοῖς εἶδεσι τῶν γεγονότων»⁵³.

Ἡ ὑπαρξιακὴ ἀγωνία, δηλαδὴ ἡ φαντασίωση τῆς ἀπειλῆς τοῦ βιολογικοῦ καὶ κυρίως τοῦ πνευματικοῦ θανάτου, εἶναι δυνατὸν νὰ δώσει τὸ ἔναυσμα γιὰ τὴν ἀντίστροφη πορεία τῆς ἀνάκτησης τῆς ἀρχέγονης ἀμεσότητος: «Οἱ διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων κατὰ τὴν Γαλιλαίαν ἐν τῷ ὑπερῶ κλείσαντες τὰς θύρας καὶ καθήμενοι, τουτέστιν οἱ διὰ τὸν φόβον τῶν πνευμάτων τῆς πονηρίας κατὰ τὴν χώραν τῶν Ἀποκαλύψεων ἐν τῷ ὕψει τῶν θείων θεωρημάτων ἀσφαλῶς βεβηκότες, θυρῶν δίκην μύσαντες τὰς αἰσθήσεις, παραγενόμενον ἀγνώστως δέχονται τὸν Θεὸν Θεοῦ Λόγον, ἄνευ τῆς κατ' αἴσθησιν ἐνεργείας αὐτοῖς ἐπιφαινόμενον· ἀπάθειάν τε διὰ τῆς εἰρήνης καὶ μερισμὸν Πνεύματος Ἁγίου διὰ τῆς ἐμπνεύσεως δωρούμενον καὶ τὴν κατὰ πνευμάτων πονηρῶν ἐξουσίαν παρέχοντα καὶ δεικνύοντα τῶν αὐτοῦ μυστηρίων τὰ σύμβολα»⁵⁴. Ἡ «ἄλογος» ψυχὴ, ἐφόσον κλείσει τὴν πύλη τῶν αἰσθήσεων, βρίσκεται στὸ «ὑπερῶν» ὅπου θὰ προστατευθεῖ ἀπὸ τοὺς ὄρατοὺς ἐχθροὺς τῆς. Γιὰ νὰ μπορέσει, ὁμως, νὰ ὑπερβεῖ τὸν κίνδυνον τῶν ἀοράτων ἐχθρῶν καὶ τὴν ἐπήρεια τοῦ Πονηροῦ, θὰ πρέπει νὰ καταφύγει στὰ πνευματικὰ ὕψη τῆς θεωρίας, στὴ «χώρα» τῶν ἀποκαλυπτικῶν βιωμάτων, ὅπου θὰ ὑποδεχθεῖ τὸν Λόγον «ἀγνώστως» καὶ «ἄνευ τῆς κατ' αἴσθησιν ἐνεργείας». Μόλις προσλάβει τὸν Λόγον, θὰ μπορέσει νὰ εἰρηνεύσει καί, ἀπὸ ἄλογη, θὰ καταστεῖ πνευματέμφορη καὶ ὡς ἐκ τούτου θὰ ἀποβάλλει τὸ πάθος τῆς φαντασίας. Ὁ Νικόδημος ἔχοντας κατὰ νοῦ τὸ παραπάνω ἀπόσπασμα τοῦ Μαξίμου, ὁ ὁποῖος χρησιμοποιοῦ τὸν συμβολισμό καὶ τὴν ἀλληγορία, γίνεται πιὸ πρακτικὸς καὶ πιὸ σαφῆς στὴν καθοδήγησή του: «νὰ μεταχειρίζεσαι τὴν φαντασίαν, ἢ διὰ συντριβὴν, καὶ πένθος, καὶ ταπεινώσιν τῆς καρδίας σου, φανταζόμενος καὶ σχηματίζων

50. Ὁ.π., σ. 144. Βλ. καὶ Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Περὶ θεολογίας καὶ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ*, ἑκατοντὰς Β', οε', PG 90,1160BC.

51. Νικοδήμου Ἀγιορείτου, *ὁ.π.*, σ. 144.

52. Ὁ.π. Πρβλ. ὑποσ. 40 τοῦ παρόντος.

53. Νικοδήμου Ἀγιορείτου, *ὁ.π.*, σ. 144.

54. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Περὶ θεολογίας καὶ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ*, ἑκατοντὰς Β', μς', PG 90,1145AB.

τας (sic) τὸν θάνατον, τὴν μέλλουσαν κρίσιν, καὶ τὰς αἰωνίους κολάσεις, διὰ μελέτην καὶ θεωρίαν τῆς κτίσεως, καὶ τῆς ἐνσάρκου Οἰκονομίας τοῦ Κυρίου, φανταζόμενος τὰ τῆς Κτίσεως φαινόμενα θαύματα, καὶ τὰ μυστήρια τῆς τοῦ Κυρίου σαρκώσεως, τὴν γέννησιν, λέγω, τὴν βάπτισιν, σταύρωσιν, ταφήν, ἀνάστασιν, καὶ τὰ λοιπά, ὡς προείπομεν· ἢ καὶ διὰ νὰ πολεμήσῃς κἀπποτε (sic) τὰς ἀπρεπεῖς καὶ ἀτόπους φαντασίας, ὅπου σοι (sic) προσβάλλει ὁ ἐχθρός, μὲ ἄλλας εὐπρεπεῖς καὶ καλὰς φαντασίας»⁵⁵.

Ὁ Χριστὸς εἶναι «ὁ νέος Ἀδάμ», ὁ ὁποῖος, κατὰ τὸν ἅγιο Νικόδημο, «τὴν φαντασίαν οὐ προσέλαβε, κατὰ τοὺς ἱεροὺς Θεολόγους»⁵⁶. Ὁ Νικόδημος παραθέτει τὸ ἀκόλουθο ἀπόσπασμα τοῦ Κορεσίου, ἐν εἶδει ἐπεξηγήσεως: «καὶ μάρτυς εἶς τούτων, ὁ Γεώργιος ὁ Κορέσιος, λέγων ἐν τῷ ἑαυτοῦ θεολογικῷ: “Ἡξιούτο μισθοῦ ὁ Κύριος, οὐ διὰ τῆς μακαρίας ὀράσεως καὶ ἐπιστήμης, καὶ τοῦ ἐξ αὐτῆς τικτομένου ἔρωτος· ἀλλὰ διὰ τῆς Θεόθεν αὐτῷ ἐγκεχυμένης ἐπιστήμης, αἰεὶ ἐν τῷ Χριστῷ ἐνεργούσης αὐθαιρέτως, καὶ μηδενὶ διακωλυομένης, ἢ ὕπνω, ἢ αἰτίᾳ ἑτέρᾳ, ὡς συμβαίνει τῷ νοῦ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, ἅτε τοῦ τοῦ Χριστοῦ νοῦ, τῶν φαντασμάτων μὴ ἐξηρητημένου (ἅπερ διατείχισμα γίνεται πρὸς τὸ διαδῦναι τοῖς αὐτοῖς λόγοις τῶν νοητῶν)”»⁵⁷. Ἡ φαντασία, ὅπως προαναφέρθηκε, εἶναι ἴδιον τῆς μεταπτωτικῆς ἀνθρωπίνης φύσης, τὸ «μεσότοιχον μεταξὺ νοῦ καὶ νοητῶν»⁵⁸, ποὺ ἐμποδίζει τὴ θεωρία τῶν ὄντων. Ὁ Χριστὸς, ὁ ἑνσαρκος Λόγος, κατέχει τὸ θεῖο ἰδίωμα τῆς γνώσης καὶ τῆς ἄμεσης θεωρίας τῶν ὄντων. Τὸ ἰδίωμα αὐτὸ «μεταδίδει» ἢ θεία του φύση στὴν ἀνθρωπίνην⁵⁹. Τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ὁ Νικόδημος ἀποκλίνει στὸ ἐλάχιστο ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξη διδασκαλία, ὅτι δηλαδή ὁ Χριστὸς «ἀνεδέξατο ψυχὴν νοερὰν καὶ σῶμα καὶ τὰ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἰδιώματα τὰ τε φυσικὰ καὶ ἀδιάβλητα πάθη»⁶⁰.

55. Νικοδήμου Ἀγιορείτου, ὁ.π., σ. 146.

56. Ὁ.π., σσ. 144-145.

57. Ὁ.π., σ. 145. Ὁ Νικόδημος ὁ Ἀγιορείτης σχολιάζει ἀπόψεις τῆς ὁποῖας ἔχει διαπυπώσει ὁ Κορέσιος, ὁ πανεπιστήμων λόγιος τοῦ ἰζ' αἰώνα. Πρόκειται γιὰ τὸ δεύτερο βιβλίον (Περὶ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας) τοῦ ἔργου Θεολογικὸν τοῦ Κορεσίου, ὅπως ἔχει ὑποσημειώσει ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας. Ἐχει σχολιασθεῖ ἀπὸ εἰδικοὺς ἐπιστήμονες ὅτι ὁ ἱερός Πατέρας εἶχε μελετήσει ἐμβριθῶς τὸ ἔργο αὐτό, τὸ ὁποῖο καὶ σχολιάζει καὶ στὰ *Γυμνάσματα Πνευματικά*. Βλ. ad hoc Ν. Στουπάκη, *Γεώργιος Κορέσιος (1570ci - 1659/60). Ἡ ζωὴ, τὸ ἔργο του καὶ οἱ πνευματικοὶ ἀγῶνες τῆς εποχῆς του*, Χίος 2000 (δ.δ.), σσ. 265-266. Γενικὰ γιὰ τὸν Κορέσιο βλ. G. Podskalsky, *Ἡ ἑλληνικὴ θεολογία ἐπὶ Τουρκοκρατίας 1453-1821. Ἡ Ὀρθοδοξία στὴ σφαῖρα ἐπιρροῆς τῶν δυτικῶν δογμάτων μετὰ τὴ μεταρρύθμιση*, μτφρ. Γεωργίου Μεταλληνῶ, ἐκδ. Μορφωτικὸ Ἰδρυμα Ἑθνικῆς Τραπεζῆς, Ἀθήνα 2005, passim. Βλ. καὶ Ν. Τζιράκη, *Ἡ περὶ μετουσίωσης (transsubstantiatio) εὐχαριστιακῆ ἔρις. Συμβολὴ εἰς τὴν ὀρθόδοξον περὶ μεταβολῆς διδασκαλίαν τοῦ ΙΖ' αἰῶνος*, Ἀθήνα 1977, σσ. 194-234.

58. Νικοδήμου Ἀγιορείτου, ὁ.π., σ. 144.

59. Ν. Ματσούκα, *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ Θεολογία Β'*. Ἐκθεση τῆς ὀρθόδοξης πίστεως σὲ ἀντιπαράθεση μὲ τὴ δυτικὴ χριστιανοσύνη, [Φιλοσοφικὴ καὶ Θεολογικὴ Βιβλιοθήκη 3], ἐκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1996², σσ. 277-281.

60. Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθόδοξου πίστεως*, ια', ὁ.π., σ. 34⁴⁰⁻⁴³ (PG 94,844B): «αὐτὸς γὰρ πάντα τὸν ἀνθρώπον διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν ἀνεδέξατο, ψυχὴν νοερὰν καὶ

Ἡ φαντασία ὡς μεταπτωτικὸ ἰδίωμα τῆς γνωστικῆς λειτουργίας τοῦ ἀνθρώπου γίνεται ρίζα «πλανῶν, ἀλόγων προλήψεων, πονηρῶν καὶ διεφθαρμένων δογματῶν»⁶¹, ἂν δὲν ληφθοῦν τὰ κατάλληλα μέτρα προφύλαξης. Ἡ «φυλακὴ» τῆς φαντασίας εἶναι μία διαρκῆς περιφρούρηση τοῦ ψυχικοῦ ὄργανου, ὥστε νὰ παραμένει ἀνέπαφο ἀπὸ τοὺς ἐμπαθεῖς λογισμούς. Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ὁδοὺς τῆς ἀπομακρύνσεως ἀπὸ ἀμαρτωλὰ περιβάλλοντα καὶ καταστάσεις, τῆς ἐγρήγορης γιὰ τὴν ἀποφυγὴ παθογόνων ἐξωτερικῶν ἐρεθισμάτων, τῆς ἀμεσης ἀπόκρουσης τῆς ἀναπαραστατικῆς μνήμης τους, προτείνει συμβουλευτικὰ καὶ τὴν ἐπιλεκτικὴ ὁδὸ. Ὁ ἄνθρωπος φυλάσσει τὴ φαντασία του ὅταν ἀναζητεῖ διαρκῶς τὰ πνευματικά, ἐστιάζει τὸν νοῦ του μόνον σὲ αὐτὰ καὶ μόνον αὐτὰ ἐπιδιώκει νὰ αἰσθητοποιεῖ στὸν ἔσω ἄνθρωπο⁶².

Συμπερασματικά, στὴν Πατερικὴ γραμματεία ὁ ὅρος φαντασία λαμβάνει στενὴ καὶ εὐρεία ἔννοια. Ὑπὸ τὴν στενὴ ἔννοια εἶναι πάθος τῆς ἀλόγου ψυχῆς. Ὑπὸ τὴν εὐρεία ἔννοια εἶναι ἀνθρωπολογικὸ χαρακτηριστικὸ, μεταπτωτικὸ ἰδίωμα τοῦ ψυχικοῦ ὄργανου ποὺ ἐντάσσεται σὲ τὶς γνωστικὲς λειτουργίες. Γιὰ τοὺς θεραπευτικοὺς σκοποὺς τοῦ συμβουλευτικοῦ ἐγχειριδίου του⁶³, ὁ Νικόδημος ἀναφέρεται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον στὴ φαντασία μὲ τὴν εὐρεία ἔννοια. Ἄν ἀντιμετώπιζε τὴ φαντασία μονοδιάστατα, ὑπὸ τὴν ἔννοια τοῦ πάθους, δὲν θὰ πρότεινε τὴ «φυλακὴ» (=περιφρούρηση) τῆς φαντασίας ἀλλὰ τὴν ἐξαφάνισή της. Ἡ φαντασία, γιὰ τὸν Νικόδημο, ὡς ψυχικὴ λειτουργία, δυνατικὰ μπορεῖ νὰ γίνῃ αἰτία παθῶν, κρίσεως καὶ ἀπώλειας τῆς σωτηρίας, ἀλλὰ ἐπίσης μπορεῖ μὲ τὴν κατάλληλη χρῆση τοῦ αὐτεξουσίου νὰ μετατραπεῖ σὲ μηχανισμὸ δημιουργίας ψυχωφελῶν νοητικῶν παραστάσεων, κινήτρων καὶ ἔξεων πρὸς τὸ ἀγαθό.

Ἡ ἀσκητικὴ γραμματεία θὰ λέγαμε ὅτι εἶναι κυρίως περιγραφικὴ σὲ σχέση μὲ τὴ φιλοκαλική, ἢ ὅποια εἶναι κατὰ κανόνα ἐξηγητικὴ. Ὁ Νικόδημος μὲ τὸ *Ἐγχειρίδιον Συμβουλευτικόν* κορυφώνει τὴν ποιότητα ἐνὸς ἄλλου εἴδους. Γίνεται ἄμεσος, πρακτικὸς καὶ ποιμαντικὸς χρησιμοποιώντας τὸ δεῦτερο πρόσωπο. Προδίδει τὴν ἰδιοφυΐα του προσαρμόζοντας τὴ θεραπευτικὴ του στὸ ἀνθρωπολογικὸ μοντέλο τῆς ἐποχῆς του, χωρὶς νὰ ἀποκλίνει στὸ ἐλάχιστο ἀπὸ ὅ,τι ἀνήκει στὸν *consensus patrum*. Κατὰ τὴν πατερικὴ παράδοση, ἢ μέθεξή τῶν θείων ἐνεργειῶν εἶναι ρεαλιστικὸς καὶ ὄχι φαντασιακὸς στόχος. Ἡ ἀσκητικὴ τῆς Ὁρθοδοξίας εἶναι μυσταγωγικὴ - βιωματικὴ καὶ ὄχι νοησιαρχικὴ. Ἡ προπαρασκευὴ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος γιὰ τὴν ὑποδοχὴ τῆς Θείας Χάριτος δὲν νοεῖται ἄνευ τῆς συνεργίας τῆς ἴδιας τῆς Χάριτος.

σῶμα καὶ τὰ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἰδιώματα τά τε φυσικὰ καὶ ἀδιάβλητα πάθη». Τοῦ ἰδίου, ξδ', ὁ.π., σσ. 162¹-163²⁷ (PG 94,1081A-1084A). Πρβλ. ἐνδεικτικὰ Ν. Μητσόπουλου, *Θέματα Ὁρθοδόξου Δογματικῆς Θεολογίας*, ἐκδ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι 1983, σελ. 78, Ν. Ματσούκα, ὁ.π., σ. 284.

61. Νικόδημου Ἀγιορείτου, ὁ.π., σ. 145.

62. Βλ. ὁ.π., σσ. 147-148.

63. Γιὰ τὴν θεραπευτικὴν συμβουλευτικὴν τοῦ ἁγίου Νικόδημου βλ. ad hoc Μ. Βασιλειάδου, *Ψυχοσωματικὴ φυσιολογία καὶ παθολογία κατὰ τὸ ἔργο τοῦ ἁγίου Νικόδημου τοῦ Ἀγιορείτου*, Ἀθήνα 1998 (δ.δ.).